Labiausiai mėgti kryžiniai įvairių variantų smeigtukai. Visų jų kryžmų galvutės suplotos ir puoštos ar koncentrinių ratukų įspaudais, ar sidabro plokštele, ar penkiais konusėliais.

Antrą pagal skaičių grupę sudaro nuokamieniai smeigtukai. Visų jų galvutės labai išplatintos ir ornamentuotos „akučių" grupėmis.

Kapinyne rasta pora trikampių smeigtukų. Be minėtų formų, rasta keletas visai skirtingų formų smeigtukų (saulutės formos galvute, kryžinių su rageliais galvutėse, kryžinių apvestų apskrita juostele, perkryžiuotos „O" formos).

Pažymėtina dar tai, kad prie smeigtukų įvertose grandinėlėse nerasta nei paskirstomųjų, nei kabančiųjų kabučių.

Beveik kiekviename kape rasta vienas, dažniau du gintaro karoliai. Jie būna pririšti vilnoniu siūlu prie smeigtuko arba segės. Karoliai dažniausiai dvigubo nupiauto kūgio formos, tekinti, bet yra ir apdrožtų, ir net paprasčiausiai apskaldytų.

Viename suardytame moters kape surinkta apie 20 mažų geltono ir mėlyno stiklo karoliukų, o kape Nr. 48 buvo rasti trys balti matiniai suploto rutulio formos stiklo karoliai.

Į vyrų kapus dėta diržai. Jų sagtys žalvarinės ar geležinės, paprastų formų. Oda nepuošta, tik prie trijų buvę pritvirtinta po aštuonis ilgokus kutus, puoštus žalvario įvijomis ir galo apkaliukais.

Apyrankių kapinyne gausu. Labiausiai mėgtos plonėjančiais galais apyrankės. Vienos jų yra rombinio skerspiūvio, kitos keturkampio ar suploto apskritimo. Dažnai tokių apyrankių suplonėję galai užsibaigia apskritais ar daugiakampiais spurgeliais. Mėgtos ir įvijinės apyrankės.

Žiedai įvijiniai, padaryti iš plonos vielos. Keliuose kapuose rasta po geriamąjį ragą, o kapuose Nr. 4 ir 22 ant krūtinės buvo padėta po riešutą.

Iš senkapio surinkta 734 dirbiniai, kurie saugomi Telšių kraštotyros muziejuje ir datuojami IX—XI a. Senkapis skirtinas žemaičių gentims.

KUKIŲ (MAŽEIKIŲ RAJ.) SENKAPIO IR GYVENVIETĖS TYRINĖJIMAI 1973 M.

ADA CHOLODINSKA

Senkapis yra „Tarybinės Žemaitijos" kolūkio laukuose ir žinomas seniai. Keletas dirbinių iš čia buvo Mažeikių kraštotyros muziejuje, bet sudegė gaisro metu. Senkapis yra Varduvos kairiajame krante, iš rytų pusės jį supa Varduvos senvagė. 300 m į pietus nuo senkapio buvo kiti senkapiai, kurie suardyti Didžiojo Tėvynės karo metais. 200 m. į šiaurę yra dar vieni vėlyvi senkapiai, apaugę berželiais ir pušaitėmis.

1973 m. nuo rugpiūčio 6 d. iki 26 d. Mažeikių kraštotyros muziejus, vadovaujamas Telšių kraštotyros muziejaus vyr. mokslinio

bendradarbio V. Valatkos, ištyrė 774 m^2 plotą. Tirtasis plotas iš vakarų į rytus siekė 24 m ilgio, o iš pietų į šiaurę 30 m ilgio.

Tyrinėjimų metu rasta: 1. XVII—XVIII a. senkapis. 2. XII—XIV a. sudegintų mirusiųjų kapai. 3. Du V—VI a. lobiai. 4. Duobės su degėsiais ir akmenimis (apeiginės?). 5. Gyvenvietės kraštas šiaurinėje ištirto ploto dalyje.

XVII—XVIII a. kapai. Aptikta 17 nesuardytų vėlyvų kapų. Kapuose Nr. 2, 3, 9, 12, 13, 15 mirusieji buvo palaidoti 30—90 cm gylyje stačiakampėse 138—218 cm ilgio duobėse be karstų. Aptikti griaučiai yra ištiestomis kojomis, galvos orientuotos į rytus su nežymiu nukrypimu į šiaurę. Tiktai kape Nr. 15 galva buvo orientuota į vakarus. Rankų padėtis beveik kiekviename kape skirtinga. Kape Nr. 15 kojų gale, kiek aukščiau, iš abiejų kraštų buvo padėti akmenys. Pietų pusėje buvo vienas šalia kito trys akmenys, prie šiaurinio krašto, t. y. kairėje pusėje, buvo pastatytas vienas stambesnis akmuo.

Kapuose Nr. 1, 5—8, 15 griaučiai buvo labai apardyti, ne visada buvo galima nustatyti griaučių padėtį ir duobės dydį. Kapai buvo 20—30 cm gylyje, griaučiai galvomis į šiaurės vakarus, be karstų. Mirusieji guldyti aukštielninki, išskyrus kapą Nr. 8, kur griaučiai buvo rasti ant kairiojo šono. Tiktai kapuose Nr. 17 ir 18 mirusieji buvo palaidoti 30—50 cm gylyje ąžuoliniuose skobtiniuose karstuose.

Šiuose vėlyvuose kapuose šalia griaučių įkapių buvo nedaug. Kiekvienam mirusiajam prie juosmens ar prie galvos buvo peilis. Vieni jų dar įkalti į kotą, kiti jau kriauniniai. Kapuose rasta vienas gintarinis verpstukas, geležinė yla, žalvarinis siuvėjo antpirštis. Iš aprangos daiktų rastos 3 diržo sagtys — profiliuota, keturkampė ir „kriaušės" formos. Papuošalai buvo labai kuklūs. Tik viename kape rasta mažytė žalvarinė įvijėlė ir lazdelinis smeigtukas. Žiedų aptikta dviejuose kapuose — vieni išplatintu lygiu viršumi ir prasilenkiančiais galais, kiti — juostiniai sulituotais galais. Šituos kapus pagal dirbinius galima datuoti XVI—XVIII a.

XII—XIV a. kapai. Kasant duobes XVII—XVIII a. kapams, buvo iš dalies apardyti senesni sudegintų mirusiųjų kapai. Beveik visiškai jie buvo suardyti vėliau, ariant lauką. Todėl sveikus šio laikotarpio kapus ištirtame plote teradome keturis (Nr. 10, 11, 19 ir 21), tuo tarpu ariamos žemės sluoksnelyje buvo gausybė dirbinių ir sudegusių kauliukų.

Sudeginti mirusieji palaidoti 30—50 cm gylio apvaliose duobutėse be jokių karstelių. Visi šie keturi kapai šiek tiek skiriasi. Kape Nr. 10 ant duobės dugno buvo išbarstyta tik keletas smulkių sudegusių kauliukų ir tarp jų keli dirbiniai. Kape Nr. 11 į negilios duobutės dugną įbestas plačiaašmenis pentinis kirvis. Ant jo penties buvo papilta iš laužo surinktų pelenų ir sudegusios sulūžinėjusios didelės pasaginės segės žvaigždiniais galais liekanos. Tarp pelenų nebuvo nė vieno kauliukų fragmento. Prie kirvio penties galo statmenai į žemę buvo įsmeigtas keturkampio piūvio

plunksna ietigalis. Duobė kapui Nr. 19 iškasta gelsvame smėlyje ir apipilta tuo pačiu smėliu. Vakariniame duobės krašte sudėta tiesi 39 cm ilgio sienelė iš keturių akmenų. Rytiniame duobės krašte buvo 7 akmenys, sudėti puslankiu. 10 cm giliau nuo akmenų viršūnių buvo papiltas degėsių sluoksnelis. Degėsiuose kauliukų nebuvo. Ant šio sluoksnelio į krūvelę buvo sumesti sudegę ir deformuoti dirbiniai. Kapo Nr. 21 duobė buvo apvali, 90 cm skersmens, gaubtu dugnu, stačiais kraštais. Pačiame duobės centre, ant dugno, buvo supilta 7 cm aukščio ir 40 cm skersmens sudegusių kauliukų krūvelė, o ant jų buvo sudėtos įkapės, kurias sudarė daugiausia sudegę dirbiniai.

Suardytuose kapuose rasta įvairių dirbinių arba jų fragmentų. Tai smarkiai apdegęs plačiaašmenis kirvis, juostų audimo mentelė ir simbolinės žalvarinės šukelės. Netvarkingai sumestoje dirbinių krūvelėje rasta geležinė yla, ietigalis keturkampio piūvio plunksna, kuri puošta įmuštų kvadratukų eilėmis.

Iš aprangos daiktų rasta tik vieno puošnaus diržo sagtis su apkalu, skirstiklis su dviem apkalais, grandelė. Antro diržo rasta vienaskersė sagtis su apkalu ir dvilinkas su kilpele apkalas.

Papuošalų rasta kiek daugiau. Antai kape Nr. 21 rasta didelė geležinė keturių apvijų antkaklė, apvarstyta žalvariniais trilypiais karoliukais. Antros tokios antkaklės rasti tik penki maži fragmentėliai.

Rastos tik dvi sveikos pasaginės segės aguoninėmis galvutėmis. Viena iš jų vytiniu lankeliu. Be šitų sveikų, rasta dar penki pasaginių segių fragmentai. Kryžinių smeigtukų rasti tik du fragmentai. Apyrankių rasta keturios. Tai juostinė netaisyklingo skersinio piūvio, dvi įvijinės ir viena padaryta iš vytinės antkaklės. Aptiktas tiktai vienas įvijinis žiedelis. Dviejuose kapuose rasta po mažytę įvijėlę.

Pagal laidojimo būdą ir dirbinius šituos sudegintų mirusiųjų kapus galima datuoti XII—XIV amžiumi. Daug įdomių dirbinių ir jų fragmentų rasta pavieniai iš suardytų bendralaikių kapų. Tarp šių daiktų yra keletas atvežtų iš kitų kraštų. Tai bizantiškas mėlyno stiklo karolis, ietigalis su „sparneliais", skandinaviškas kalavijo makšties galo apkalas, diržo sagtis, žalvarinė 6,5 cm ilgio žirgo skulptūrėlė (12 pav.).

Visos žirgo kojos ir uodegos galas nulaužtas. Žirgo korpusas palyginti plonas, silpnai modeliuotas. Nasrai įpiauti, šnervės visai nemodeliuotos. Akių vietoje abiejose pusėse padaryti gūbreliai. Ausys iškeltos ir tarp jų padaryta trikampė išpiova. Karčiai išryškinti abiejose pusėse. Nugaroje, pasturgalyje, padarytas ryškus stuburo dalyje esantis įlinkimas. Dešinioji figūrėlės pusė lygi, o kairioji turi liejimo defektą, ar apdegusi, nes paviršiuje yra smulkių duobučių. Žirgelis yra vienalaikis su pasaginėmis aguoninėmis ir cilindrinėmis segėmis, kurių rasta toje pačioje maišytoje žemėje.

Lobiai. Pirmasis V—VI amžiaus dirbinių lobis rastas 35 cm gylyje, duobės dugne. Pirmiausia padėtas horizontaliai, viršūne į vakarus, nedidelis ietigalis. Ant jo kaklelio paguldytas skersai, ašmenimis į šiaurę, įmovinis kirvis, kiek aukščiau — didelis profiliuota plunksna ietigalis. 12 cm toliau nuo ietigalio ir kirvio įmovų

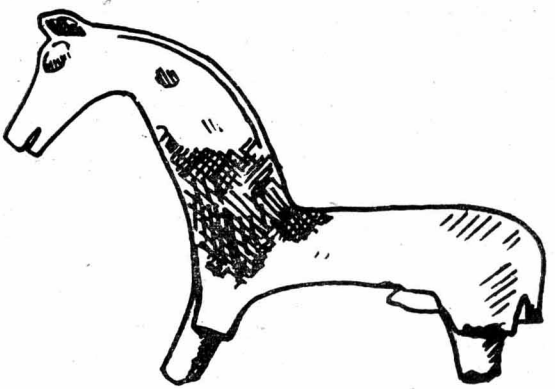

12 pav. Žalvarinė žirgo figūrėlė.

buvo paguldytas peilis su medine rankena. Ant peilio skersai gulėjo žalvarinis cilindrėlis su plyšeliu, iš kurio kyšojo odos liekanos. Virš cilindrėlio gulėjo žalvarinis ratukas su keturiais stipinėliais. Jo paviršius vienoje pusėje buvo klotas sidabrine iškiliais spurgeliais ornamentuota plokštele. Pačiame duobės centre, tarp kirvio ir minėto ratuko, gulėjo vienas horizontaliai, o kitas pusiau pakrypęs geriamieji ragai. Prie šiaurinio duobės šlaito pastatytas pasviręs jotninio smiltainio galąstuvėlis. Ant jo užmautas ilgokas įvijinis žiedas. Duobė užpildyta tamsia žeme. Joje rasta įvija iš apvalios vielos. Duobės dugne gulėjo du lazdeliniai smeigtukai. Duobės dugnas lygus — tiesiog tamsi žemė pasibaigia ir prasideda gelsvas smėlis.

Kita apvali 35 cm skersmens duobė išryškėjo 30—35 cm gylyje, 40 cm gylyje pasiektas jos dugnas, ant kurio buvo paskleista grupė dirbinių. Duobės centre buvo lankinė lietine užkaba segė, kurios įvijos galai baigiasi pusrutulio formos buoželėmis. Duobės pietiniame krašte, ant dugno, vienas prie kito buvo sudėti į įžambiai einančią eilutę keturi įmoviniai kirviai. Prie labiausiai išsikišusio įmovinio kirvio įmovos jai skersai gulėjo paguldytas nedidelis įmovinis ietigalis. Ant kirvių ir ietigalio viršaus buvo lygiagrečiai paguldyti du dalgiai su gerokai užlaužta įtvaros dalimi. 10 cm aukščiau kirvių ir 17 cm toliau į vakarus nuo dalgių gulėjo vienas po kitu truputėlį persikryžiavę du peiliai. Vienas jų labai išdilusiais ašmenimis.

Tokių duobių su V—VI amž. dirbiniais kapais laikyti negalime, nes jose nėra kaulų pėdsakų ir kapams jos per mažos, be

to, apvalios. Žemaitijoje jos aptinkamos pirmą kartą. Dar negalima pasakyti, kuriam tikslui tie dirbiniai buvo užkasami. Gal būt, tokių duobių su užkastais dirbiniais senkapyje buvo ir daugiau, nes ariamame sluoksnyje rasta pora geležinių nuokamienių smeigtukų, kurie būdingi šiam laikotarpiui.

Apeiginės duobės ištirtame plote aptiktos penkios. Pirmoji duobė buvo pusapvalė, 40 cm gylyje, užpildyta degėsiais su ąžuolo anglimis. Tarp degėsių į krūvelę sudėti dirbiniai — dvi juostinės apyrankės ir pasaginė segė. Antroji duobė su akmenimis buvo 51 cm gylio ir 150—220 cm skersmens. Ant smėlio, dugne, buvo padėti du akmenys. Trečia duobė su degėsiais buvo 45 cm gylio ir 120×90 cm dydžio, stačiais kraštais, užpildyta degėsiais, tarp kurių buvo pavienių dirbinių. Ketvirtoji — 80 cm gylio — duobė užpildyta su degėsiais maišyta žeme, išlikę net pušiniai nuodėguliai. Ant duobės dugno gulėjo horizontaliai padėtas geriamasis ragas su cilindriniu briaunos apkalu ir 8 cm nuo jo — didoka žalvarinė įvija. Penktoji duobė buvo ovalo formos (100× 70 cm dydžio). 27 cm gylyje rasti du nedideli akmenys, o po jais dirbiniai. Šitos duobės tikriausiai buvo iškastos apeiginiais tikslais. Apeigų metu buvo deginama ugnis ir atliekamos apeigos. Rastieji dirbiniai greičiausiai yra aukų likučiai.

Be to, paminėtinos dar trys duobės su akmenų krūvelėmis. Penki akmenys gulėjo 31 cm gylyje. Kita akmenų krūvelė atidengta 60 cm gylyje. Čia netvarkingai buvo sumesti 6 akmenys, o po jais dar keletas akmenų. Tarp akmenų buvo ryškūs degėsiai. Trečiojoje grupelėje, kuri buvo 55 cm gylyje, ant duobės dugno rasta 12 nedidelių akmenų. Prie jų buvo vien tik maišytas lengvas miškožemis. Šitos duobės, atrodo, priklauso gyvenvietei. Gal tai ūkinės duobės?

Atskirai reikia pažymėti dvi tuščias duobes, kurios buvo užpildytos lengvomis, bet riebiomis žemėmis. Šios abi duobės, atrodo, labai vėlyvos.

Gyvenvietė. Atidengto ploto šiauriniame krašte rasta apie 14 m ilgio lanku einantis neryškus gyvenvietės kultūrinio sluoksnio kraštas. Jo ištirta apie 50 m² plotas. Pakraščiais kultūrinis sluoksnis plonas — 10—15 cm storio, o tolyn į šiaurę storėja ir pasiekia iki 40 cm storio. Jokių pastatų žymių ar židinių pėdsakų ištirtoje dalyje nebuvo.

Kultūriniame sluoksnyje žymūs degėsiai, kai kur labai daug anglių. Tame sluoksnyje rasta nemaža brūkšniuotos ir lygiasienės lipdytos keramikos fragmentų. Tačiau puodų formas nustatyti sunku, nes tai pavienės puodų šukės. Degėsiuose pastebėta ir nemaža sudegusio tinko trupinių. Gyvenvietės kultūrinį sluoksnį padeda datuoti jame rasta sveika akinė segė, įtveriamasis akmens kirvukas, titnaginė strėlė ir titnago gabaliukas su retušuotu kraštu.

Iš šių dirbinių galima spręsti, kad čia gyvenvietės būta I tūkstantmetyje pr. m. e. ir m. e. pačioje pradžioje.